

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДИТИНСТВА ЯК ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ШВЕДСЬКИЙ ДОСВІД

Тетяна Логвиненко, кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДИТИНСТВА ЯК ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ШВЕДСЬКИЙ ДОСВІД

Стаття присвячена аналізу шведської системи підтримки, опіки та захисту дитинства як соціальної цінності, її кадровому забезпеченню. Розкрито історичні аспекти розвитку системи та її сучасний стан стосовно дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Особливо підкреслено демократизм та гнучкість системи.

Постановка проблеми. Сучасна освітня система України зазнає суттєвих змін на всіх рівнях її функціонування. Цей процес обумовлений самим історичним ходом розвитку нашої держави як незалежної, її інтеграцією в європейський освітній простір.

Фундаментальними цінностями освіти все більше стають її демократизація та гуманізація, визнання та захист прав, потреб, інтересів дітей. Такий ціннісний підхід відповідає вимогам “Конвенції про права дитини”, схваленій Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. та ратифікованій Верховною Радою України 27 лютого 1991 року.

Генеральна Асамблея проголосила, що законом або іншими засобами дитині повинен бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості для фізичного, розумового, морального та духовного розвитку. Конвенція визначила комплекс прав дитини, що стосується різних аспектів її життєдіяльності, яка повинна відбуватись в умовах свободи та гідності.

Для практичної реалізації державою обов’язків щодо захисту і задоволення потреб дітей та сприяння розвитку молодого покоління в Україні була розроблена Національна програма “Діти України” (затверджена Указом президента України від 18 січня 1996 р.), а в 2001 р. “Додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми “Діти України” на період до 2005 року”.

У цих державних актах зазначалось, що у сучасних умовах проблема поліпшення становища дітей набуває особливої значущості. Її розв’язання залежить не тільки від сім’ї, а й від діяльності суспільних інститутів, які беруть участь у вихованні та навчанні дітей і сприяють їх соціалізації, від державної політики стосовно дітей як особливої соціально-демографічної групи суспільства.

У цьому контексті науковий і практичний інтерес становить те, як здійснюється соціальний захист дитинства в європейських країнах, що відзначаються досягненнями в забезпеченні високих стандартів життя. Президент АПН України В.Г. Кремень слушно зауважує: “Ми повинні закласти в арсенал майбутнього вчителя знання і досвід зарубіжної педагогіки, освітніх систем. Це необхідно тому, що майбутнє залежатиме не тільки від того, наскільки ми розвиватимемо власні педагогічні системи, а й від того, як перейматимемо кращий досвід інших країн” [2, 141].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці (Н.В. Абашкіна, Т.І. Вакулєнко, Г.С. Воронка, В.А. Гаманюк, І.А. Зязюн, І.М. Ковчіна, К.В. Корсак, Т.С. Кошманова, Н.М. Лавриненко, В.І. Луговий, О.В. Овчарук, Л.П. Пуховська, А.А. Сбруєва та інші) досліджують різні аспекти освіти і виховання розвинених країн світу.

Однак досвід скандинавських країн, а серед них – Швеції як високорозвинутої країни, ще вивчений недостатньо. Це стосується особливо такої важливої проблеми, як соціальний захист дітей та молоді. Цими чинниками і обумовлений вибір теми даної статті як актуальної в сучасних умовах модернізації національної освітньої системи України.

Мета статті – проаналізувати деякі аспекти підтримки, опіки та догляду дітей дошкільного і молодшого шкільного віку у Швеції в контексті їх соціального захисту.

Виклад основного матеріалу. Швеція – одна з найбільш розвинених країн Європи, яка демонструє зразки високого соціального захисту всього населення країни, у тому числі – дітей. Процес розвитку охорони дитинства та її законодавчої бази в країні формувалася поступово, зазнаючи змін, реалізації інноваційних підходів, удосконалення.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДИТИНСТВА ЯК ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ШВЕДСЬКИЙ ДОСВІД

Коріння шведської системи опіки та захисту дітей сягають другої половини XIX століття. Саме тоді, у 1854 році, були відкриті перші дитячі ясла (*barnkrubba*) для дітей одиноких матерів. Завдяки такому підходу одиноким матерям забезпечувалась можливість працювати, тим самим заробляючи на життя. Одночасно у країні почали виникати і робітничі притулки (*arbetsstugor*). Їх вихованцями ставали діти шкільного віку з бідних сімей. Метою діяльності притулків було навчання дітей певним трудовим навичкам, елементарним ремеслам, формування у них таких цінностей, як відповідальність, сумління, працелюбство. Цими соціальними установами керували приватні особи або добровільні організації. Поступово їх доповнили дитячі садки (*barntädgård*), діяльність яких будувалась на ідеях німецького педагога Фрідріха Фребеля. У їх діяльності переважали освітні цілі, а відвідувачами були здебільшого діти з благополучних сімей, в яких матері не ходили на роботу [4].

У 1930 – 1940-х роках в управлінні цими дитячими установами почалися зміни: благодійний, приватний характер все більше замінювався посиленням державної відповідальності за опіку, навчання та виховання дітей.

З середини 40-х років шведський уряд почав для дитячих дошкільних установ та робітничих притулків виділяти гранти. Все більша кількість представників місцевої влади брали на себе відповідальність за цю діяльність. Дитячі ясла і садки були перейменовані у центри денної опіки дітей, а робітничі притулки – в центри дозвілля. Характерно, що більш поширеним було відвідування дітьми дитячих садочків, менш розповсюдженим – дозвіллевих центрів.

60-ті роки XX століття у Швеції відзначались активізацією участі жінок на ринку праці. Це актуалізувало суспільні запити щодо посилення державної опіки дитинства. У зв'язку із цим шведський уряд створив Національну Комісію з питань піклування про дітей. Вона повинна була розробити пропозиції щодо системи піклування і підтримки дітей в країні, яка була б адекватною соціальним, освітнім запитам та державним вимогам щодо якості надання послуг [4].

Пропозиції, розроблені Національною Комісією, суттєво вплинули на організацію соціальної підтримки дитинства у Швеції в наступні десятиліття. Нею були сформульовані важливі принципи та ідеї, які і сьогодні не втратили свого значення. Зокрема, були розроблені засади шведської моделі дошкільного виховання. По-

перше: діяльність дошкільних установ будувалась на максимальному врахуванні у розвитку і навчанні дітей їх запитів та інтересів. По-друге: робочий час дитячих установ визначався ними самостійно і залежав від режиму роботи чи навчання батьків. Отже, до уваги бралися інтереси і можливості як дітей, так і батьків.

Відбувались і структурні зміни: дитячі центри денного догляду та ігрові центри об'єднувались в єдину дошкільну систему. Реалізувався демократичний підхід до завдань діяльності. Підкреслювалось, що підтримка, опіка, навчання, розвиток мають поєднуватись в усіх дошкільних установах. Відкидався, як неприйнятний, погляд, що освітня діяльність у цих установах повинна здійснюватись тільки для заможних дітей, а для бідних достатньо функцій опіки та контролю за їх поведінкою.

Комісія встановлювала право дітей, котрі досягли 6-річного віку, на 525 годин вільного відвідування дошкільних установ. Пріоритетний доступ надавався дітям з особливими потребами. Передбачалась муніципальна підтримка дітей у лікарнях та дітей емігрантів. Національна комісія піднімала питання і про денну опіку дітей шкільного віку та пропонувала прискорений розвиток державних дозвіллевих центрів.

Незважаючи на швидкий прогрес у розвитку дошкільних установ, на початку 80-х років XX століття у них існувала черга на місця. Тому шведський парламент у 1985 році прийняв рішення про надання (не пізніше як з 1991 року) доступу до дошкільної освіти всім дітям у віці від 18 місяців [4].

У 1995 році було прийнято Закон, згідно з яким місцева влада була зобов'язана надавати підтримку без зволікань і затримки всім дітям, котрі її потребують. Поступово черги у дитячі установи почали зникати, а кількість місць у них – відповідати суспільним потребам.

3 липня 1996 року відповідальність за здійснення опіки, підтримки та захисту дитинства взяло на себе Міністерство освіти. У 1998 році це положення було законодавчо закріплено Законом про освіту.

Цей Закон визначає дошкільну опіку, піклування про дітей шкільного віку та форми, в яких вони здійснюються. У ньому також закріплені обов'язки представників центральних та місцевих органів влади з цих питань. На центральну владу покладено завдання визначати загальні цілі захисту дітей, надання фінансової підтримки місцевим органам влади, а місцева влада повинна реалізувати визначені загальні завдання на практиці.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДИТИНСТВА ЯК ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ШВЕДСЬКИЙ ДОСВІД

Підкреслимо, що підтримка, розвиток і виховання дітей у Швеції відбувається відповідно до розроблених програм. Національні програми виховання дітей дошкільного та шкільного віку базуються на таких демократичних цінностях, як опіка, турбота, підтримка, повага, солідарність, гендерна рівність, толерантність. Наприклад, Національна дошкільна програма (що вступила у дію в серпні 1998 року) визначає загальні цілі та організацію дошкільля у Швеції. Програмні завдання охоплюють такі сфери [4]:

- стандарти і цінності;
- розвиток і навчання;
- саморозвиток;
- співпраця дошкільних установ із сім'ями;
- взаємодія між дошкільними класами, центрами дозвілля та середньою школою.

Методика досягнення цілей програми розглядається як справа самих працівників дошкільних установ.

Відповідно до Закону, дошкільне виховання здійснюється у дитячих яслах та садках (*förskolor*), у сімейних будинках денної опіки (*familjedaghem*) і у відкритих дитячих садках (*öppna förskolor*). Піклування про дітей шкільного віку забезпечується у дозвіллевих центрах (*fritidshem*), у сімейних будинках денної опіки та у відкритих дозвіллевих центрах (*öppen fritidsverksamhet*) [4].

Має місце і така форма роботи з дошкільниками, як навчальні класи. Їх можуть відвідувати діти, яким виповнилося 6 років. Відвідування дошкільних класів є добровільною справою. Але, оскільки вони покликані допомогти дітям успішно навчатися в школі, фактично вони відвідуються всіма 6-річними дітьми.

Дошкільна опіка дітям надається на час роботи батьків, а також у разі догляду батьків за дітьми, з особливими потребами.

З 2000 року коло суб'єктів, що мають право на державне піклування про дітей, розширилося. З 1 липня 2000 р. місцеві органи влади зобов'язані забезпечувати опікою у дошкільних установах дітей, батьки яких з певних причин не працюють (не менше 3-х годин щоденного перебування). А з січня 2002 року ця вимога стосується також і дітей із тих сімей, де один із батьків перебуває у декретній відпустці, доглядаючи за іншою дитиною у сім'ї. При цьому представники влади зобов'язані надати місце дитині у дошкільному закладі упродовж 3–4-місячного терміну від дня звернення батьків і у найближче розташований до місця її проживання установи.

На місцеві органи влади покладається відповідальність за дітей з особливими

потребами. Згідно із Законом про освіту, цим дітям мають бути надані місця в муніципальних дошкільних установах або дозвіллевих центрах, якщо їхні потреби не можуть бути задоволені в іншій формі. При цьому місце у дошкільній установі надається такій дитині, незалежно від міри зайнятості її батьків. Вважається, що на початковій стадії прояву відхилень у розвитку та поведінці дітей з особливими потребами, найкращим видом їх підтримки є не ізоляція і скерування до спеціальних установ, а залучення до загальних дошкільних закладів, де перебувають більшість дітей [3, 26].

Дошкільні заклади у Швеції функціонують цілий рік. Перебування дітей у дошкільному закладі батьками оплачується. Діти в установах поділяються на групи з кількістю по 15–20 осіб у кожній. Як правило, за кожною групою закріплено три працівники – 2 вихователі та няня. Здебільшого дитячий садок складається з трьох груп. Восени 2000 року кожні двоє із 3-х дітей у віці від 1 до 5 років відвідували дошкільні установи (315 тис. дітей загалом) [4].

Сімейна денна опіка здійснюється шляхом залучення муніципальних вихователів для догляду за дітьми на дому на час відсутності батьків. Така форма опіки може надаватися і дітям безробітних батьків або тих, що перебувають у декретній відпустці. Сімейна опіка є альтернативною формою дитячим садкам, наприклад, у тих випадках, коли діти живуть далеко від садка або коли перебування у великій групі дітей є для них небажаним. Така альтернативна форма більш характерна для сільської місцевості та малих міст. Станом на 2000 рік майже 10% усіх дітей 1–5-річного віку одержували таку форму опіки. Подібна форма догляду надається також дітям шкільного віку у позанавчальний час.

Відкриті дошкільні установи (відкриті дитячі садки) є альтернативою звичайним дитсадкам. Діти в них не реєструються, від них не вимагається регулярного відвідування. Більшість таких установ є безкоштовними. Станом на початок 2000 року їх у Швеції було біля 800.

Дозвіллеві центри є також формою державної опіки, яка найбільш швидко поширювалась у 90-х роках XX століття. У 2000 році їх відвідувало вже втричі більше дітей, ніж у 1990 році. Восени 2000 року ними було охоплено 64% всіх дітей 6–9-річного віку та 7% дітей 10–12-річного віку. Перебування у цих центрах платне. Ведеться облік дітей. Центри призначені для доповнення процесу шкільного виховання та розвитку дітей, організації їх змістовного відпочинку та розваг.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДИТИНСТВА ЯК ЦІННІСНА ОРІЄНТАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА: ШВЕДСЬКИЙ ДОСВІД

Вони співпрацюють зі школами, розташованими в одному мікрорайоні [4].

Соціальними працівниками, інструкторами з дозвілля практикується і така форма підтримки дітей, як відкриті дозвіллеві заняття (переважно для дітей 10 – 12-річного віку). Вони менше розповсюджені, до них залучено до 5% дітей цієї вікової групи.

Як зазначалося нами вище, шведська система підтримки дітей ґрунтується на позиції інтеграції їх опіки, захисту, виховання, навчання та розвитку. Здійснення цих завдань вважається достатнім, якщо діти реалізують свої можливості для одержання знань постійно, в різних життєвих ситуаціях, якщо вони пізнають самих себе і життя довкола себе, якщо вони почувають себе щасливими. Особливе значення у дитячому розвитку і для дошкільнят, і для школярів надається грі. Ігрова діяльність спрямовується педагогами на розуміння дітьми навколишнього світу, розвиток їх уяви і творчих сил, співпрацю і взаємодію з іншими. Традиційно у Швеції гра стала стрижнем громадської підтримки дітей. Навчальна діяльність ґрунтується на індивідуальних особливостях дитини і враховує те, що вона вже засвоїла і чому навчилася. Дітей постійно заохочують до власної активної діяльності та самостійного пізнання речей. Соціалізація і розвиток дітей відбуваються у групах, тому група відіграє важливу виховну (освітню) функцію. Особистість дитини і група є центром освітньо-виховних програм. Важлива увага приділяється розвитку позитивних емоцій кожної окремої дитини та всієї групи, їх взаємовпливам [1, 75–80].

Шведська система захисту дітей характеризується високим рівнем співпраці батьків і педагогів. У ній регулярними є батьківські збори, дискусії батьків і вихователів про розвиток дітей. Батьки беруть активну участь не тільки в обговоренні питань, а й впливають на відповідні рішення щодо діяльності дитячих установ.

Слід зазначити, що опіка дітей у Швеції в значною мірою стала полікультурним явищем, оскільки багато дітей цієї країни мають сьогодні коріння в інших національних культурах. Тому, враховуючи походження дітей (а таких є до 13%), на початковому етапі їм надається можливість навчання рідною мовою.

Фахівці соціальних служб, що працюють у сфері надання соціальної підтримки дітям, є добре професійно підготовленими. Працівники дошкільних установ та інструктори дозвіллевих центрів готуються в університетах, де проходять

навчання за трирічною навчальною програмою, яка спрямована на вивчення ними методів виховання та навчання дітей, психології розвитку, сімейної соціології, творчої діяльності тощо. Як правило, працівники, які здійснюють денну опіку дітей, мають середню спеціальну підготовку, а працівники муніципальних служб з догляду за дітьми проходять курсову підготовку, організовану органами місцевої влади.

Слід відзначити, що більше половини загальної кількості працівників дошкільної системи мають університетську освіту, 60% всіх працівників дозвіллевих центрів мають певний рівень вищої освіти з цього виду професійної діяльності [5].

Зупинимось і на деяких особливостях організації фінансування та оплати батьками перебування дітей у різних дитячих установах. Місцеві органи влади є самостійними у прийнятті рішення щодо рівня оплати батьками перебування у них дітей. Як результат – оплата є в різних місцях дуже різною. Загалом, як правило, вона ґрунтується на 2 показниках – доходах батьків і тривалості перебування дитини в установі.

3 січня 2002 року була прийнята загальнонаціональна система обмеження плати, яка означала, що оплата за перебування дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в установах догляду за дітьми зафіксовувалась на рівні 1 – 3 відсотків батьківських доходів, але не могла перевищувати певної суми. Наприклад, для сім'ї з однією дитиною дошкільного віку плата становить 3% від суми доходів батьків, але не більше ніж 1140 шведських крон за місяць. Для дитини у дозвіллевому центрі оплата складає 2% від доходів, але з обмеженням у 760 шведських крон за місяць.

Місцева влада вільна у прийнятті рішення щодо встановлення такого обмеження в оплаті, чи ні. Однак ті місцеві органи влади, що встановлюють таку систему обмежень, одержують компенсації від центральних органів влади за втрачені грошові надходження. Їм також призначаються додаткові гранти, спеціально скеровані для підтримки та розвитку муніципальних, місцевих соціальних служб і установ підтримки та опіки дитинства.

Висновки. Отже, державна підтримка дітей стала невід'ємною частиною соціального забезпечення суспільства Швеції та частиною щоденного життя більшості шведських сімей. Упродовж багатьох років у Швеції здійснювалось реформування освітньої системи і, зокрема, її дошкільної ланки.

Сьогодні дошкільне виховання в Швеції розглядається у двох аспектах: як перша сходинка

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

в освітній системі та як важлива складова дитячого розвитку та навчання. Це демократична, гнучка система, що має достатню кількість закладів підтримки, опіки та захисту дітей, кваліфіковані кадри, диференціацію оплати батьками наданих дитячими установами послуг.

Високорозвинена система захисту і опіки дітей обумовила зміни у моделях сім'ї та гендерних ролях, що почали з'являтися з 70-х років. Більшість дітей у Швеції сьогодні виховуються батьками, які однаковою мірою поділяють відповідальність за підтримку сім'ї та піклування про дітей.

Упродовж останніх трьох десятиліть захист і підтримка дітей стали пріоритетною складовою

шведського суспільного життя. Реформи у цій сфері одержали активну парламентську підтримку, що дозволило успішно здійснювати соціальну політику, започатковану ще у 70-х роках XX століття.

1. Василюк А. та інші. *Сучасні освітні системи*. – Ніжин, 2002. – 139 с.

2. Кремень В.Г. *Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати*. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

3. Сухорський С. *Освіта закордоння*. – Львів: "Основа", 1995. – 38 с.

4. *Childcare in Sweden // Fact Sheets on Sweden* / www.si.se

5. *Higher Education in Sweden* // www.sweden.se

Ніна Гордієнко, кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

У статті розкрито сутність поняття "виховний потенціал сім'ї", основні проблеми, що гальмують реалізацію сучасною українською сім'єю її виховного потенціалу. Обґрунтовується значення сім'ї у процесі розвитку і соціалізації особистості, окреслюється коло завдань, розв'язання яких сприятиме підвищенню виховного потенціалу сім'ї в сучасних умовах.

Постановка проблеми. Сучасна сім'я та її проблеми виступають об'єктом пильної уваги багатьох наук – психології, педагогіки, соціології, демографії, економіки. Фахівці вивчають гендерні аспекти сім'ї і шлюбу, динаміку емоційних відносин у шлюбі, причини виникнення конфліктів, самотності в сім'ї, вплив соціально-економічних умов на її життєдіяльність, особливості сімейного виховання тощо.

Метою даної статті є спроба окреслити проблеми і перспективи реалізації сім'єю виховного потенціалу в умовах сьогодення. Такий підхід дозволяє, на наш погляд, представити кожну сім'ю і як підсистему суспільства, залежну від різних соціально-економічних умов держави та її політики стосовно сім'ї і дитинства, і як окрему педагогічну систему, компонентами якої є батьки та діти на рівні їхньої суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Сім'я завжди виступає одним з основних чинників формування особистості і долі людини. Жодна з психологічних та педагогічних шкіл не заперечує важливої ролі

первинної соціалізації, дитячих вражень та переживань у житті особи, які набуваються саме у сім'ї. Мабуть, не випадково, за даними останніх опитувань, серед населення України переважає думка, що найбільший вплив на формування особистості дитини справляє сім'я (34 % опитаних – проти 2%, які надають перевагу школі, і 39% опитаних, які, окрім сім'ї, враховують школу, однолітків, книжки та засоби масової інформації) [4]. Більше того, дослідженнями українських фахівців встановлено, що в Україні 90 – 97 % неповнолітніх правопорушників – вихідці із неблагополучних сімей. Кожна п'ята дитина, хвора на невроз, перенесла розлуку з батьками, 60% відстаючих учнів виховуються у родинах без батька, 80% – у сім'ях з нездоровою моральною атмосферою [6]. Отже, від соціального клімату в сучасній сім'ї, духовного й фізичного становлення у ній дітей значною мірою залежить успішність процесів розвитку і соціалізації особистості.

Виступаючи моделлю конкретного історичного періоду розвитку суспільства, сім'я відображає